

Şahin BAĞIROV

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

SİYASİ ELİTA VƏ SİYASİ MƏDƏNİYYƏT: İDARƏÇİLİK VƏ TABEÇİLİK PROBLEMİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: elita, idarəetmə, elitar mədəniyyət, kütləvi mədəniyyət, etika.

Ключевые слова: элита, менеджмент, элитарная культура, массовая культура, этика.

Keywords: elite, management, elite culture, mass culture, ethics.

GİRİŞ

Müasir siyasi elmdə cəmiyyətdə elitənin mövcudluğu məsələsi birmənalı qəbul olunur. Elitologiyaya öyrənilmə obyektini kimi politologiya, sosiologiya, tarix və psixologiya sahəsində rast gəlinir. Əgər əvvəllər politoloji tədqiqatlarda “liderlikdən”, “xalq kütlələrinin rolundan” danışılırdısa, indi aparıcı rol elita oynayır.

Bu bir faktır ki, real siyasi proseslər cəmiyyətin inkişafı üçün vacib siyasi qərarlar qəbul edən, hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirən azlığın - elitənin əlindədir. Amma politoloqların bəziləri “elita” terminini elmi saymırlar. Və fikirlərini belə əsaslandırırırlar ki, əgər bu termin hakim sinfi bildirirsə, heç bir yeni məzmun kəsb etmir. Yəni əgər onun köməyi ilə cəmiyyətin sinif təbəqələşməsi səthi elita-kütlə haçalanması ilə əvəzlənsə, doğru deyil, çünki hakim yuxarı təbəqənin cəmiyyətin sinif strukturu ilə, sosial-siyasi sistemin hakimiyyəti ilə əlaqəsini inkar etmir.

2. Elita probleminə elmi-konseptual yanaşma

Siyasi plüralizm nəzəriyyəsinin bəzi tərəfdarları bu terminin əleyhinə çıxırlar. Onlar elita anlayışının az mütəşəkkil cəmiyyətlər barəsində işlədilməsini mümkün sayır, “sənaye”, xüsusən də “postsənaye” cəmiyyətinin siyasi sisteminin təhlili üçün məqbul hesab etmirlər. Hazırkı dövrdə idarə edən azlıq və idarə olunan çoxluğun cəmiyyətdə düzgün bölgüsü haqqında çoxlu müxtəlif konsepsiyalar mövcuddur. Bununla bərabər daim ironik yanaşmalar da mövcud olub. Həmçinin, bu yanaşmalarda aşağıdakı

bədbin proqnozlar da yer alır:

-real həyatda elita hakimiyyətin yüksək səviyyəsində yerləşir və kütləni siyasətə buraxmır.

-hakim elita vəzifəni özünə hakimiyyət, var-dövlət və şöhrət qazanmaq üçün istifadə edir.

-elita ilə kütlə arasında böyük fərqlər var. Bu fərqləri aşmaq praktik olaraq mümkün deyil.

Qeyd edək ki, hakimiyyətin idarə olunan və idarə edənlərə bölünməsinin qarşısının alınması problemi çox qədimlərdə deyilmişdir. Bu ideya ilə çıxış edənlərlə bağlı Konfutsi, Platon, Makiavellinin adını çəkmək yetərlidir. Amma o dövrdə bu ideya özünə sosial dayaq tapmamışdır. İlk klassik elmi konsepsiyaları XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qaetano Moska, Vilfredo Pareto, Robert Mihels işləyib hazırlamışdı. Onların əsərlərində elitənin keyfiyyətləri, seçilmə kriteriyaları və formaları, elitə daxili qarşılıqlı münasibətlər və kütlə ilə olan ünsiyyətləri, onun bilavasitə cəmiyyətdəki rolu xarakterizə olunur. Onlar istənilən cəmiyyətdə elitərlığın, onun idarə edən azlığa və idarə olunan çoxluğa bölünməsinin qaçılmaz olduğunu bildiriblər. Qeyd ediblər ki, hakimiyyət elitəyə məxsusdur çünki o, xüsusi keyfiyyətləri ilə seçilir.

Belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, elita cəmiyyətin yüksək idarəçilik istedadına malik qrupudur. Elita yüksək idarəçilik keyfiyyətinə malik, əsasən təbii seçilmiş şəxslərin nəticəsində yaranır.

Elita nəzəriyyəsinin vətəninə İtaliya hesab etmək olar. Burada bir-birindən asılı olmayaraq Q.Moska və V.Pareto cəmiyyətin elitərlığı konsepsiyasının əsasını qoymuşdular. Siyasi elita anlayışının ilk elmi izahını isə Q. Moska vermiş, elitəni “daha məhsuldar və xüsusi insan qrupu” kimi təyin etmişdir. O, yazırdı: “İnsanlıq tarixi - bu tez-tez dəyişən elita tarixidir, biri yüksələrkən digəri enişə keçir”. Həmçinin, bunun səbəbini elitənin psixologiyasının dəyişməsində görürdü.

Ona görə də bu, psixoloji yanaşma adlanırdı. R. Mihells isə elita problemində hakimiyyəti və onun təşkilatlanma prinsipini qabardırdı.

Adı çəkilən alimlər makiavellist məktəbin nümayəndələri hesab edilirdi və bu məktəb elitaya yanaşmada reallıq baxımından aşağıdakıları təsdiq edirdi:

-istənilən cəmiyyətə elitarlıq xasdır.

-elita xüsusi siyasi və təşkilati keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunur.

Sonrakı müxtəlif fərqli nəzəri yanaşmalarda isə X.Orteqa-i-Qasset, A.Toynbi, Y.A.Şumpeter, K.Mannqeym, Ç.R.Mills, Q.Lassuel və başqaları iştirak etmişlər. Onların da fikirlərindən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, kütlə elitanın hakimiyyət hüququnu və onun legitimliyini tanıyır. Odur ki, elita bir-birini hakimiyyət uğrunda mübarizə zamanı əvəzləyir, çünki heç bir qüvvə hakimiyyəti könüllü təhvil verməyə müncər olunmayıb. Bu baxımdan demokratiyanı da seçkilər zamanı hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan namizədlərin rəqabət meydanı hesab etmək mümkündür. Əslində elitanın formalaşması demokratiyanın prinsiplərinə zidd deyil. Məhz bu baxımdan elita hökmranlıqla yox, bilavasitə kütləni seçkilərdə qazandığı könüllü razılıq əsasında idarə etməlidir.

Müasir dövrdə elita nəzəriyyəsinin müxtəlif istiqamətləri mövcüddür. Elitanın “Dəyər”, “Demokratik elitizm”, “Plüralist elita”, “Solliberal elita nəzəriyyəsi” və s. elitanın müasir nəzəriyyələri hesab olunurlar. Bu nəzəriyyələrin hər biri xüsusi siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyindən siyasi elitanın öyrənilməsi də xüsusi aktualıq kəsb edir.

Ümumiyyətlə, siyasi elita hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirən, cəmiyyət həyatı üçün vacib qərarlar qəbul edən imtiyazlı qrupdur. Müasir cəmiyyətlər daxili ictimai-siyasi bətni müxtəlif diferensial quruluşlu, amma inteqratif siyasi elita ilə xarakterizə olunur. Siyasi elita bütün cəmiyyətlərə və dövlətlərə xasdır. Onun varlığı aşağıdakılarla şərtlənir:

1) İnsanların psixoloji və sosial qeyri-bərabərliyi, onların siyasi həyatda qeyri-bərabər imkanları, istəkləri və fəaliyyətləri;

2) Qanuni əmək bölgüsü, hansı ki, pəşəkar əmək tələb edən, əməyin effektivliyini təmin edən şərait kimi;

3) İdarəçiliyin yüksək ictimai əhəmiyyəti və onun stimullaşdırılması;

4) Müxtəlif növlü sosial idarəçiliyin əldə olunması üçün geniş idarəçilik fəaliyyətindən istifadə etmək, məlumdur ki, siyasi idarəçilik əməyi bir-başaya dəyər və resursların təyininə asılıdır;

5) Siyasi rəhbərlər üzərində ümumi praktik idarəçiliyin mümkünsüzlüyü;

6) Geniş xalq kütlələrinin siyasi passivliyi, adətən siyasi sferaya aid olmayan həyatı maraqlar.

Əgər müxtəlif nöqtəyi-nəzərləri ümumiləşdirsək, onda belə şərh vermək olar ki, siyasi elita elə bir insan qrupudur ki, cəmiyyətdə yüksək vəzifəyə, hakimiyyətə bu və ya digər sferada aktiv siyasi fəaliyyətə və nüfuza malikdir. Verilən fikirdə iki əsas məsələni qeyd etmək lazımdır. Birincisi “siyasi elita” və “hakim elita” özündə bilavasitə dövlət işlərində iştirak edən müxtəlif qrupları birləşdirir. Bura siyasi, iqtisadi, hərbi, ideoloji və b.növ elita daxildir. İkincisi, hakim elitanı təşkil edən digər qruplardan fərqli olaraq, siyasi elita bilavasitə siyasi hakimiyyətdə iştirak edir.

Deməli, siyasi elita dövlət hakimiyyətini və hakim vəzifələri öz əlində cəmləşdirərək, cəmiyyəti idarə edən qrup, ictimai təbəqədir. Bu, əsasən yüksək çəkiyə, hakim funksiyalara və vəzifəyə malik pəşəkar siyasətçilərdir. Müasir dövlətlərdə siyasi elita monarxlar, prezidentlər, baş katiblər, baş nazirlər, nazirlər, qanunverici və icraedici orqanların rəhbərləri, deputatlar, ali məhkəmənin üzvləri, ştat qubernatorları, hakim strukturların başçıları, əyalətlərdə, regionlarda, yüksək diplomatik korpuslarda və b. təmsil olunur. Vaxtilə bəzi qərb ölkələrində (o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, AFR) fəal yaş həddi 50-55-dən 60-a qədər olan şəxslərin 80%-i bir-iki yüksək təhsil müəssəsi bitirmiş, əksər hissəsi iri sahibkarlar idi (9, s.34).

3. Elitanın hakim funksiyaları: hakim elita, yoxsa siyasi elita?

Siyasi elita hakimiyyətin əsasına malik insanlar qrupudur. O, mürəkkəb quruluşa və daxili müxtəlifliyə malikdir. Siyasi elitanın daxili bölgüsü şərti olaraq hakim funksiyaların həcmindən asılıdır. Verilmiş şərt əsasında aşağıdakı növ və ya səviyyələr fərqlənir: yüksək, orta, inzibati.

Yüksək siyasi elita özündə qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin yüksək vəzifələrini tutmuş rəhbərlər (birbaşaya prezidentin əhatəsi, baş nazir, parlament spikerləri, hakim partiya rəhbərləri, parlamentdəki siyasi fraksiyalar) da-

xildir.

Orta siyasi elita çoxlu sayda seçilmiş vəzifəli şəxslərdən: parlamentarilərdən, senatorlardan, deputatlardan, qubernatorlardan, icra hakimlərindən, müxtəlif siyasi partiyaların liderlərindən, ictimai-siyasi hərəkət rəhbərlərindən, seçkiyə dair birliklərin rəhbərlərindən ibarət olur.

İnzibati elita (buna bürokratik elita da deyilir) - bu dövlət məmurlarının yüksək təbəqəsidir. Hansı ki, nazirliklərdə, departamentlərdə yüksək vəzifələr tuturlar.

Siyasi elitanın sosial taleyi ilk öncə yerinə yetirdiyi funksiyalardan aslıdır. Onlar müxtəlif, mürəkkəb və təbii ki, böyük məsuliyyət deməkdir. Məhz məsuliyyət belə bir sual ətrafında düşünməyi vadar edir ki, siyasi elitanın funksiyası nəyə əsaslanır? Cavab çox asan görünə bilər. Siyasi elitanın funksiyalarının mahiyyəti və sərhədləri ölkə konstitusiyası ilə təyin olunur. Belə ki, ölkələrdə siyasi hakimiyyətin siyasi stabilliklə xarakterizə olunan legitimliyi yaranır. Ancaq real həyatda konstitusiya və real hakimiyyət arasında ayrılıq heç də az deyil. Belə vəziyyət minimum iki halda yaranır: birincisi, ölkədə siyasi vəziyyət dəyişəndə (keçid dövrü) və bu dəyişikliklər konstitusiyada öz əksini tapmayanda. İkincisi, konstitusiyadan imtina edəndə. Məsələn, SSR-i konstitusiyasında hakimiyyət sovetlərə məxsus olsa da real siyasi mənzərə bunu təsdiq etmirdi.

Qeyd olunan hallar siyasi elitanın yerinə yetirdiyi konkret funksiyaların öyrənilməsində vacib hesab olunur. Bu funksiyalar yetərincə çoxdur. Onlardan ən vacibləri: strateji, kommunikativ, təşkilati, integrativ.

Deyilən funksiyalardan birinci yerdə strateji funksiya durur. Onu mahiyyəti ictimai inkişafı təmin edən siyasi fəaliyyət proqramları, strategiya və taktikalardan hazırlanmasıdır. Burada cəmiyyətin radikal dəyişim tələbatına uyğun yeni ideyalar, strategiyalar, islahatların keçirilməsi üçün konsepsiyalar yaranır.

Strateji funksiya tam mənada siyasi elitanın yüksək səviyəsində, yəni parlamentarilər, nazirlər kabinetinin üzvləri, ekspertlər, məsləhətçilər, prezident köməkçisi tərəfindən reallaşdırıla bilər.

Strateji elitanın uğurlu şəkildə reallaşdırılması yalnız siyasi kursun hazırlanması zamanı cəlb olunmuş kadrların keyfiyyəti ilə təyin olunmur. Bu, həm də ölkənin ictimai fikrindən və bu fikirlərin siyasi qərarların qəbulundakı əksolunma və

ziyyətdən aslıdır. Şübhəsiz, söhbət siyasi elitanın kommunikativ növündən gedir. Bu növün başlıca məqsədi siyasi proqramlarda əhalinin müxtəlif təbəqəsinin sosial qruplarının maraq və tələbatlarının nə dərəcədə öz əksini tapdığını və praktik fəaliyyətdə reallaşdırıldığını izləməkdir. Bu funksiyanın ən mühüm üstünlüyü müxtəlif sosial cəmiyyətlərin əhvalını görmək və ictimai fikrin müxtəlif həyati məsələlərə görə dəyişməsinə tez və dəqiq reaksiya göstərməkdir.

Müxtəlif sosial qruplarla sıx əlaqələr yaratmaq məqsədi ilə hər bir ölkədə siyasi elita təmsilçiləri müntəzəm olaraq ölkə daxilində səfərlər təşkil edirlər.

Siyasi elitanın əsas funksiyalarından biri də təşkilati funksiyadır. Siyasi elita bütün dövrlərdə kütləni təşkilatlandırmaq ehtiyacı hiss etmiş və edəcəkdir. Potensial siyasi elita arasında daha effektiv odur ki, öz proqramının kütlələr tərəfindən dəstəklənməsinə nail olsun.

Qeyd edildiyi kimi "hakim elita" anlayışı, siyasi elita anlayışından daha genişdir. Onu şərtləndirən əsas xüsusiyyətlər cəmiyyətdə yüksək dövlət vəzifələrində, siyasi strukturlarda, iqtisadiyatda, hərbi komplekslərdə və mədəniyyət sahəsində təmsil olunmasıdır. Çünki birbaşa siyasi idarəçilikdə iştirak etməsə də cəmiyyətin bu hissəsi öz pəşəkar sahələrində yüksək göstəricilərə və nəliyyətlərə malikdirlər (4, s.50).

Siyasi elitadan fərqli olaraq, hakim elita özündə iqtisadi, mədəni, ideoloji, elmi, informasiya və hərbi elitanı birləşdirir.

İqtisadi elita iri kapital sahibkarlarını özündə birləşdirən sosial təbəqədir. İqtisadi elitanın qəbul etdiyi qərarlar, insanların həyatına hakimiyyətin verdiyi qərarlarından heç də az təsir göstərmir.

Mədəni elita daha nüfuzlu və tanınmış incəsənət xadimlərini, ədəbiyyat nümayəndələrini, yarıradıcı şəxsləri özündə birləşdirir.

Elmi elita intellektual elitanın daha istedadlı hissəsini özündə birləşdirir. Onun rolu elm və texnikanın inkişafı ilə təyin olunur.

Hərbi elita-hakim elitanın əsas hissəsidir. O, cəmiyyətin həyatında və siyasi proseslərdə mühim rol oynayır. Baxmayaraq ki, hərbi elitaya müstəqil qrup kimi baxılmır, hər halda onun bir hissəsi siyasi elitaya aid olur. Qeyd olunmalıdır ki, siyasi elitanın təsir dərəcəsi siyasi rejimin xarakterindən, ölkənin hərbi təchizlənmə səviyəsindən

asıdır. Mədəniyyətin mənsubiyyətinə yanaşma məsələsində digər yayılmış konsepsiya «elitar və kütləvi mədəniyyət» haqqındakı nəzəriyyələrdir. Xüsusilə bu yanaşmalar müasir Qərbi mədəniyyətşünaslığında möhkəm yer tutmuşdur. «Elitar mədəniyyət konsepsiyasının nəzəriyyəçiləri bu mədəniyyətin mahiyyətini «mədəniyyət mədəniyyət üçündür» və ya «sənət sənət üçündür» tezi ilə ifadə etməyə çalışırlar. Bu nəzəriyyənin müəllifləri mədəniyyət və incəsənəti yalnız bir qrup adamın malı hesab edir, xalq kütlələrinin bu zəngin mənəvi sərvətdən məhrum olduqlarını, onu başa düşmədiklərini elan edirlər. Bu konsepsiyanın müəlliflərinin fikirlərinə görə mədəniyyəti yaradan da, istiqamətləndirən də «elitar» sayılan təbəqənin nümayəndələridir. Xalq isə, nə onun yaradılmasında, nə də bu sərvətlərdən bəhrələnməkdə iştirak etmir.

Bu qısa icmaldan göründüyü kimi, cəmiyyətin təbəqələşməsi kimi, mədəniyyətin də təbəqələşməsi məsələsini üzə çıxaran nəzəriyyəçilər elitar mədəniyyəti elitarizmin əsas tərkib hissələrindən biri kimi qiymətləndirirlər. Əvvəlki fəsildə biz elitar təbəqənin spesifik xüsusiyyətlərini şərh edərək bu problemi müxtəlif aspektlərdən izah edənlərin fikirləri üzərində dayandıq. Cəmiyyətin elitasını bəziləri hakim təbəqədə görürsə, digərləri onu qnoseoloji mənşə ilə əlaqələndirərək bu təbəqəyə yalnız düşünən «beyinləri» aid edirlər. Onlar ictimai tərəqqini təmin edənlərdir.

4. “Elitar mədəniyyətlər”ə elmi-nəzəri yanaşmalar

Elitarizmin əsas ideya istiqamətlərindən birini də cəmiyyətdə elitanın mövcudluğunun zərurəti haqqındakı tezis təşkil edir. Həmin tezisə görə cəmiyyətdə elitanın mövcudluğunun vacibliyi ona görədir ki, o, «mədəniyyətin yaradıcısı», sivilizasiyanın təminatçısıdır. Bu fikrə proletariatin rəhbəri kimi tarixə düşmüş V.İ.Leninin ifadəsində də rast gəlirik: «...Hər bir milli mədəniyyətdə, inkişaf etməmiş də olsa demokratik və sosialist mədəniyyət ünsürləri vardır, çünki bir millətdə zəhmətkeş və istismar olunan kütlə vardır və onun həyat şəraiti labüd surətdə demokratik və sosialist ideologiya dövrüdür. Lakin hər bir millətdə, habelə burjuva, çox zaman isə hətta qaragüruhçu və klerikal mədəniyyət də vardır. Həm də yalnız «ünsürlər» şəklində deyil, hakim mədəniyyət şəklindədir. Mədəniyyətdə də təbəqələşmə prinsipini zəruri hesab edənlər onun əsas kökləri-

ni sosial amillərlə izah etməyə çalışırlar. Bu cür izahı, xüsusilə «sosialist və burjuva ideologiyası»nın mövcudluğunu iddia edən nəzəriyyəçilərin tədqiqatlarında aydın hiss etmək mümkündür. Marksist nəzəriyyəçi hesab edilən V.İ.Leninin yuxarıdakı fikri hakim sinfin və geniş kütlənin ayrı-ayrılıqda mədəniyyətə sahib olmasını təsdiqləməyə də, o, hər iki mədəniyyətdən bir vahid «proletar mədəniyyəti»nin formalaşdırılmasını sosializmin ən böyük vəzifələrindən hesab edirdi. «İncəsənət xalqa məxsusdur!», «Mədəniyyət hamı üçündür!» — ifadələri də bu ideyanın qısa tezi idi (10,s.245).

Beləliklə, kommunist ideologiyasında «elitar mədəniyyət», «kütləvi mədəniyyət» anlayışları ona yad və yabancılıq kimi uzun illər ciddi tənqid edilir və sosializmdə belə mədəniyyətlərin qeyri-mümkünlüyünün sübutu haqqında dəlillər gətirilir. Sosialist ideologiyası nəzəriyyəçiləri elitar mədəniyyəti əməyin bölgüsü nəticəsində mədəniyyət sahəsində yaradıcı fəalları mənəvi elita təbəqəsinə mənsubluğunu iddia edirlər. Bununla onlar antaqonist cəmiyyətdə bir-birinə əks qütb olan iki fəaliyyətin – maddi və mənəvi istehsalın qarşı-qarşıya durduğunu təsdiqləyirlər.

Elitar mədəniyyətin müasir konsepsiyalarının mənbələri haqqında şərh verərkən onların maarifçilik ideologiyaları ənənələrini də qeyd etmək vacibdir. Bu ideologiyaya görə maariflənmiş elita kütlələrə mədəniyyət bəxş etməklə onları xoşbəxt edir. lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, elitar mədəniyyət nəzəriyyələrinin mühafizəkar-aristokrat nümayəndələri elitanın kütlələrə mədəniyyət və incəsənət bəxş edərkən onun (mədəniyyətin) «kütləviləşmə»sinə imkan yaratmamağı tövsiyə edirlər. Əks təqdirdə, elitar mədəniyyətin həqiqiliyi, kubarlığı itirilə bilər. Digər tərəfdən isə elitanın məqsədi məxfilik və yüksək mədəniyyəti qorumaq şərti ilə kütlələri maarifləndirmək, lakin onların səviyyəsinə enməkdir. Bu «aristokrat» variant «elitar mədəniyyət» doktrinasının «əlifbası» hesab edilir.

Elitizmdə olduğu kimi, elitar mədəniyyət haqqındakı konsepsiyaların bir çoxunda seçilən təbəqə olan elita sinfi mənsubiyyətinə görə deyil, əqli və yaradıcı fəaliyyətinə görə təhlil edilir. Kulturologiyada bu istiqamətin nümayəndələri elitar mədəniyyətin həm istehsalçı, həm də istehlakçılarını elə elitanın özündə təsəvvür edirlər.

İtaliya sosioloqları R.Mixels, və Q.Mosk küt-

lələrlə müqayisədə elita fəaliyyətinin yüksək səviyyəsi, məhsuldarlığı və fəallığı ilə xarakterizə olunur. Fəlsəfə və kulturologiyada elita anlayışını cəmiyyətin spesifik mənəvi qabiliyyətlərə mənsub olan xüsusi təbəqəsi kimi dərk etmək qəbul olunmuşdur. Bu nöqteyi-nəzərdən elitanın cəmiyyətin sadəcə olaraq yüsək, ali, hakim, idarəedən təbəqəsi kimi anlamaq düzgün hesab edilmir. Elita hər bir ictimai sinfə, zümrəyə xasdır. Elita cəmiyyətin yüksək və estetik bacarıq və qabiliyyətlərə, habelə mənəvi fəaliyyətə mənsub olan bir hissəsidir. Məhz o, ictimai təcəssüm təmin etdiyindən incəsənət onun tələb və tələbatlarının təminatına yönəldilməlidir.

Mədəniyyətin elitar konsepsiyalarının əsas elementləri A.Şopenhauerin və F.Nitsşenin fəlsəfi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Elitizm nəzəriyyələrində bu haqda müəyyən təhlillər aparmış alman romantiki A.Şopenhauer özünün 1844-cü ildə tamamladığı «Dünya azadlıq və tamaşa kimi» əsərində bəşəriyyəti sosioloji planda iki hissəyə bölür: «dahi insanlar» (yəni estetik təcəssümə və bədii yaradıcılıq fəaliyyətinə mənsub olanlar) və «faydalı insanlar» (sırf praktiki və utilitar fəaliyyətə yönəlmiş insanlar). O, «utilitarizmin cansıxıcı aləmini», «faydalı insanların» və «bacarıqsızlar dəstəsinin» iç dünyasını üzə çıxararaq «dahi insanlar» arasında belələrinin olmamasını təsdiq edir. Şopenhauer hesab edir ki, dahi əsərlər publika, kütlə tərəfindən dərk edilə bilməz və dahilərin yaratdıqları kütlə çoxluq üçün deyil. Onlar bunları anlamaqda çox acizdirlər.

F.Nitsşe «kütləyə qarşı qiyamın» ən parlaq ifadəçisi idi. Öz elitarist konsepsiyalarını bu filosof aşağıdakı fəlsəfi əsərlərində irəli sürmüşdür: «Faciənin musiqinin ruhundan doğulması» (1872), «Fövqəlinanlıq» (1878), «Şən elm» (1872), «Zaratuştra belə söyləmişdir» (1884). Bu əsərlərində Nitsşenin elitarizmi «Fövqəlinan» ideyası üzərində təzahür edir. Bu «Fövqəlinan» cəmiyyətdə imtiyazlı mənəbə malik olub, həm də unikal estetik həssaslıq və qavramaya xasdır. O, qeyd edir ki, cəmiyyətdə kütlə mühüm rol oynasa da, hamı qarşısında adiliyi ilə çıxış edir. Müəllif kapitalizm böhranı dövrünün mədəni şəraitinin real tərəflərini üzə çıxarmağı bacarmış, məhz bu cəmiyyət üçün xarakterik olan «meşşan» mədəniyyəti təhlil etmişdir. F.Nitsşe qeyri-kamil, hövsələsiz, tələsik mahiyyət kəsb edən bu meşşan mədəniyyəti «aristokrat ruhu» mədəniyyə

yətə qarşı qoyaraq kütlənin səviyyəsinə enən və incəsənəti təhrif edənləri ifşa edir.

F.Nitsşe ilə Şpenqler mədəniyyətin tənəzzülünü «kütləviləşmə» fenomei ilə izah edirdilər. Sivilizasiya mədəniyyəti əvəz edir; həqiqi mənəvi elita özünü «kütləviləşmiş» incəsənətdə təsdiq edə bilmir, o pullu istismarçı və siyasətçilərdən ibarət yalançı elita ilə əvəz olunur.

Şpenqler «nəfis və son dərəcə gözəl» səviyyəsi ilə seçilən mədəniyyətin dövr və epoxaları ilə fəxr edirdi. Bu mədəniyyətlərin ideya, dil və formaları «yüksək ali tipə mənsub olan insanları» təşkil edən azlıqlara aid olur. Şpenqler təsdiq edir ki, «intibah ayrılıqda seçilmiş zəkaların yaratdığı»dır. Göründüyü kimi o, mədəniyyət tarixinin, xüsusilə intibahı birtərəfli şərh edərək onu yalnız elitanın məhsulu kimi qiymətləndirir (11,s.29).

5.Elitar ideyalar kulturoloji konsepsiyalarda

XX əsrin əvvəllərində Şpenqler, F.Nitsşe və A.Şopenhauerin elitar ideyaları X.Orteqa-i-Qassetin kulturoloji konsepsiyalarında yekunlaşdırılıb. İspan filosofunun elitar mədəniyyət haqqındakı konsepsiyası «kütləvi mədəniyyətə» qarşı qoyularaq «sənət sənət üçün» tezisini irəli sürürdü. O, yalnız professionallara xas olan incəsənəti dəstəkləyərək onu da elitar incəsənət adlandırır. Orteqa-i-Qasset estetik qavramanın elitar tipini kütləyə qarşı qoyurdu. Öz əsərində o, qeyd edir ki, əvvəllər kütlələr «öz yerini bilirdi, heç nəyə iddia etmirdi, ... indi isə, azlığı sıxışdırıb aradan çıxarmaqla o, sosial həyatın səhnəsinə doğru irəliləməyə can atır». Bununla da, ispan filosofu müasir mədəniyyətin faciəsini məhz bunda görür. Orteqa-i-Qassetin konstitusiyasına görə kütlənin maraqları sırf maddi xarakter daşıyır; onlar kobud və vülqardırlar: onların «alçaq, rəzil niyyətlərini» «həqiqi, əsil elita»nın yüksək ideallarına qarşı qoyulur. İspan filosofu belə bir proqnoz verir ki, kütlələrin mədəniyyətə basqını prosesi davam edərsə, dünya yenidən özünün əvvəlki vəziyyətinə – barbarlığa qayıdacaq. Sözsüz ki, Orteqa-i-Qassetin bu fikirlərindəki qətilik və sərtlik kütlələrin mədəniyyət tarixindəki rolunun inkişaf etməsi ideyasından irəli gəlirdi. Lakin həqiqətdə isə, ispan filosofu bu məsələdə müəyyən mənada səhv mövqe tuturdu. Orteqa-i-Qassetin həmin fikri qorxu, təhlükə məzmunu kəsb edirdi. Əslində isə kulturoloq və sosioloqların dəfələrlə söylədikləri fikirlərdə mədəniyyətin tərəqqipərvər inkişafında xalq kütlələrinin imkanları və rolu əhə

miyyətli dərəcədə qiymətləndirilir. Orteqa-i-Qassetin elitar mədəniyyət haqqındakı ideya və müddəaları 1925-ci ildə nəşr olunmuş «incəsətin dehumanistləşməsi» adlı görkəmli fəlsəfi əsərində özünəməxsus şəkildə təhlil olunmuşdur. Bu əsərin müəllif yeni və köhnə incəsənət, mədəniyyət anlayışlarını izah edir və onların ictimai, sosial, mədəni köklərini, əlamətlərini üzə çıxarır. Köhnə və yeni incəsənət problemlərinə toxunaraq Orteqa-i-Qasset hər iki incəsənət arasındakı fərqi yeni mədəniyyətin cəmiyyətin kütlə təbəqəsinə deyil, məhz elitasına ünvanlandığında görür. Bu tezisdən irəli gələrək müəllif belə bir fikri də iddia edir ki, yeni mədəniyyətin, incəsənətin populyar olması, daha doğrusu, ümuminsani olması və hamı tərəfindən dərk edilməsi mütləq deyil və həm də mümkün deyil!

Yeni incəsənət, əksinə, insanları real həyatdan kənarlaşdırmalıdır. «Dehumanistləşmə» — XX əsr yeni incəsənətinin bünövrəsini təşkil etməlidir, — Orteqa-i-Qassetin irəli sürdüyü tezis budur. Həmin tezis təhlilini müəllif aşağıdakı kimi izah edir: «...yeni incəsənət publikanı iki sinfə — onu başa düşənlər və onu başa düşməyənlərə bölür... Yeni incəsənət — xalis bədii sənətdir» (5, s.124)

Orteqa-i-Qassetə görə elita — cəmiyyətin irsi aristokratiyası və ya imtiyazlara malik təbəqəsi deyil o, cəmiyyətin xüsusi «qavrama, həssaslıq orqanına» malik olan hissəsidir. Məhz cəmiyyətin bu hissəsi ictimai tərəqqini yaratmağa qadirdir. Bütün professionallar öz yaratdıqları əsərlərlə cəmiyyətin bu hissəsinə müraciət etməlidirlər.

İspan filosofu yeni incəsənətin cəmiyyətin elitar hissəsi üzərindəki şəkildə ifadə etmişdir. Yeni incəsənət «...yaxşıların» özünü dərk etməsinə, ... mövqelərinin dərkinə; azlıqda olmaqla çoxluqla mübarizə aparmağı bir vəzifə kimi başa düşməsinə ...» köməklik göstərməlidir.

Kütlə mədəniyyətinə etinasızlıq, bəzən də nifrət, elitar mədəniyyətə isə rəğbət və onun müdafiəsi XX əsrin bir sıra kulturoloqlarının əsərlərində qırmızı xətlə keçir. C.Santayana yazırdı: «Mədəniyyət çətin vəziyyətdir: əgər o, dərin və mötəbərdirsə nadir hesab edilməli, geniş yayılıbsa orta səviyyəli hesab edilməlidir... Aristokratiyanı məhv etmək ... mədəniyyəti törədən mənbəni məhv etmək deməkdir». Şair və publisist kimi tanınan T.Eliot və E.Paund hesab edirlər ki, mədəniyyət sırf mənəvi elitaya aid olub, xalqla heç bir

əlaqəsi yoxdur. Əksinə, «ətəllətli kütlə» mədəniyyət yaradıcısının fərdilik və novatorluğunu boğur.

T.Adornaya görə, elitar mədəniyyət onu yaranların özünü təzahürü, özünü ifadəsidirsə, «kütləvi mədəniyyət» kütlənin tələbatına görə yaradılır, — yəni bu istehlak mədəniyyətidir. Adorno hesab edir ki, elitar və «kütləvi» mədəniyyət dilemması ümumsosioloji deyil, tarixi fenomendir. Belə ki, «kütləvi mədəniyyət»- tarixdə görünmüş hadisədirsə, elitar mədəniyyət səbəb deyil, «kütləvi» mədəniyyətin nəticəsidir; belə ki, o, öz sənət əsərlərinin kütləvi standartlar səviyyəsinə enməsinə arzulamayan sənətkarın sığınacağıdır. Əsil, həqiqi mədəni elita kütlə üzərində hökmranlığa can atmaq istəyənlər deyil, əksinə, kütlədən ayrılıb özünə qapılanlardır. T.Adorno öz ideyalarında həm liberal, həm də anarxist mövqedən çıxış edir. Belə ki, o, bir tərəfdən, inhisarçı dövlətin konformist mədəniyyətinə qarşı çıxış edir, digər tərəfdən, özünü anarxist qrupun mövqelərinin müdafiəçisi kimi təzahür etdirərək tərəqqipərvər qüvvələrlə əlaqəsi olmadığını nümayiş etdirir. Tərəqqipərvər qüvvələrdən ehtiyat edərək T.Adorno hesab edir ki, onlar doqmatizm və konformizm qorxusu törədir (13,s.21).

Bu fikirlərlə, xüsusilə, elitar mədəniyyət haqqında irəli sürülən konsepsiya və ideyalarla barışmayan və uzun müddət onun mövcudluğunu aradan qaldırmaq üçün yollara əl atan proletariatin rəhbəri V.İ.Lenin məşhur şüarı olan «incəsənət xalqa məxsusdur» ilə məzmunca yeni bir mədəniyyətin təşəkkülünə cəhdlər göstərirdi. Bunlar həm də «incəsənət elitaya məxsusdur» tezisinə qarşı qoyulmuşdur. Bu şüarı irəli sürənlər kulturoloqlar idi. Amerikalı sosioloq C.Barzan bu fikrə tərəfdar çıxaraq göstərirdi ki, kapitalizm kütlələri elə bir vəziyyətə salıb ki, onların incəsənət və mədəniyyət ilə maraqlanmağa belə həvələri və imkanları yoxdur.

Müasir cəmiyyətdə elita dedikdə T.Eliot və digər tənqidçilər Qərbin hakim-iqtisadi, siyasi elitasını deyil, «mənəvi elitasını nəzərdə tuturdu». Əlbəttə, bu tənqidçilərin hakim elitanın mənəvi simasındakı şübhələrinə müəyyən əsasları vardı. Sosioloqların tədqiqatları göstərdi ki, maliyyə oliqarxiyası elitasının səviyyəsi çox aşağı mədəni standartlarla xarakterizə edilir. Sosioloji tədqiqatlarda qoyulan «Niyə biznesmenlər ciddi kitablar mütaliə etmirlər?» sualına cavab aşağıdakı məzmununda ifadə olunurdu: bir qayda olaraq biznesmenlərin mü-

tailə dairəsi çox məhdud xarakter daşıyaraq yalnız əyləncəvi məzmun kəsb edir.

Mədəniyyətin sosial forması kimi qiymətləndirilən elitar mədəniyyətin ictimai proses və hadisələrə, xüsusilə, kütləvi mədəniyyətin vüsəti nəticəsində bəzi keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalması haqqında müasir kulturologiyada ideya və fikirlər səslənməkdədir. Müasir kulturologiya bunu, hətta elitar mədəniyyətin kütləvi mədəniyyəti ilə müəyyən mənada birləşmək meyilləri ilə izah edir. Xüsusilə, son vaxtlarda hər iki mədəniyyətin sintezi «zövq mədəniyyəti» anlayışının formalaşmasına səbəb olmuşdur: yəni mədəniyyət istehlakçılarının ehtiyaclarına uyğun bir mədəniyyət.

Ümumiyyətlə, kulturoloq və sosioloqlar mədəniyyətin elitarlığının keyfiyyət və həm də kəmiyyət dəyişikliklərinin zəruriliyi haqqında öz konsepsiyalarında müxtəlif müddəalarla çıxış etmişlər. Bunun səbəbini bir neçə amillə izah etməyə də çalışmışlar. Bu amillərdən ən başlıcası, kütləvi mədəniyyətin geniş vüsəti ilə izah edilir.

Rus mühafizəkar filosof-ekzistensialisti N. Berdyayev elitar mədəniyyətin «katakombası» konsepsiyasında bu mədəniyyətin üzə çıxması və «kütləviləşmə»də ölməsi fikrini irəli sürür. «Yüksək mədəniyyət yalnız az adama lazımdır. Bəşəriyyətin orta səviyyəli təbəqəsi üçün orta səviyyəli mədəniyyət gərəkdir. Elm və incəsənət, fəlsəfə və poeziya demokratik yolla yaradıla bilməz. Mədəniyyətin aritsokratik mənbələrinin bağlanması – bütün mənbələrin itməsi deməkdir».

6. Elitar və kütləvi mədəniyyətlərə müasir yanaşmalar

Artıq XX əsrin 60-70-ci illərində elitar və kütləvi mədəniyyət arasındakı fərqlərin şərtlilik və nisbiliyini təsdiq edən mülahizələrə rast gəlmək mümkündür.

Fikrimizi Orteqa-i-Qassetin kulturoloji nümunəsi əsasında izah edə bilərik. O, elitar və kütləvi mədəniyyət arasındakı fərqləri mütləqləşdirərək populyar və qeyri-populyar incəsənəti ayırır. Bu mənada Orteqa-i-Qasset bir fikri də belə izah edir ki, populyar müəyyən zaman çərçivəsində qeyri-populyara keçə bilər. Yalnız «prinsipial cəhətdən qeyri-populyar olan» populyara çevrilə bilməz. Ancaq sonuncu söylədiyimiz, filosofun fikrincə

həqiqi elitar olub, ötürülməz dəyərə malikdir. Nümunə kimi Orteqa-i-Qasset Pikasso və Brakin rəngkarlığını, Pirandellonun dramlarını, Debüssi və Stravinskinin musiqisini misal göstərir. Lakin Orteqa müasir günümüzdə qədər yaşasaydı (0, 1955-ci ildə vəfat edib), bu təsnifatın nə qədər ötəri olduğunun şahidi olardı. Belə ki, adlarını fəxrlə çəkdiyi bu sənətkarların əsərlərinin min nüsxələrlə tirajlandığının və geniş tamaşaçı kütləsi qarşısında populyarlaşdığının şahidi olardı (14, s.25).

60-cı illərdə isə, T.Adorno Orteqa-i-Qassetin təsnifatına uyğun elitar və kütləvi mədəniyyətə yönəldilmiş bədii şüurun tipologiyasını yaratmışdır. O, «təmiz elitardan» (yüksək mədəniyyətə malik, ali təhsilli dinləyici) başlamış şlyagerlə fəxr edən, ruhların emosional dinləyici tiplərinə qədər olan musiqi dinləyicilərinin səkkiz tipini müəyyən etmişdir. Bu tədqiqat zamanı Adorno belə bir nəticəyə gəlir: demək olar ki, şüurun xalis elitar və ya kütləvi tipi yoxdur, qarışıq tiplər üstünlük təşkil edir. Bu isə onu təsdiq edir ki, xüsusiləşdirilmiş elitar və kütləvi mədəniyyətlər yoxdur, sadəcə olaraq daxilən parçalanmış vahid mədəniyyət fenomeni mövcuddur.

NƏTİCƏ

Kulturoloqların fikrincə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin uyğunlaşma və ya birləşməsində qeyri-adi bir şey yoxdur. Sadəcə olaraq elitar mədəniyyət kütləvi mədəniyyətin törəməsi kimi zəruri formada meydana çıxır. Kütləvi mədəniyyətin ekspansiyası cəmiyyətdə bir submədəniyyətin digəri ilə əvəz olunmasına şərait yaradır ki, bu da elitar avanqard mədəniyyət səviyyəsində özünü təzahür etdirir.

Deməli, əslində elitar və kütləvi mədəniyyətlər vahid bir mədəniyyətin ayrı-ayrı formaları kimi təşəkkül tapır. 60-cı illərin sonunda «kütlə tərəfindən dərk edilməyən» azlığın mədəniyyəti məxfi şəkildə «avanqard mədəniyyət» adı altında kütləvi mədəniyyətin amansız düşməni kimi özünü göstərməyə başlayır. Sonralar müşahidə olunmağa başlayır ki, bu mədəniyyət elitarlığın bir təbəqəsini təşkil edir. Bu, elitar avanqardizm adlandırılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.Babayeva. Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. Tərcümə:http://www.azerbaijans.com/content_1786_az.html
2. F.T. Məmmədov. “Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya”. - Bakı, “OL” MMC, 2016. 260 səh.
4. Ş.Bağirov. Elitanın postulatları. Modern.az.26 Dekabr 2013, 11:26
5. Ортега и Гассет. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусства.1991. 588 с.
6. İdarəetmə metodları. Aztəhsil.com.<https://aztehsil.com/direktor/567-daretm-metodlar.html>[7.http://www.lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=programmes&file_type=pdf&file=119.](http://www.lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=programmes&file_type=pdf&file=119)
8. İdarəetmə anlayışı, xüsusiyyətləri, üsulları və funksiyaları.<https://azkurs.org/idareetmenin-anlays-xususiyetleri-usullar-ve-funksiyalar.html>
9. Bağirov Ş.X. Hakimiyyətin motivasiyası və siyasi elitanın rotasiyası./ Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2012, №1 (18), s.200-206.
10. Bağirov Ş.X. Elitanın sosial nümayəndəliyi. /Fəlsəfə. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2010, №1 (14), s.94-98.
11. Dövlət idarəetmə nəzəriyyələri. <https://quizlet.com/510273424/dovl%C9%99t-idar%C9%99etm%C9%99-n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99i-flash-cards/>.
12. İdarəetmənin mahiyyəti və idarəetmə münasibətləri.<https://aztehsil.com/direktor/328-daretmnin-mahiyyti-v-idaretm-mnasibtlri.html>
13. Гаман-Голутвина О.В. Политическая элита определение основных понятий Политические исследования. 2000. № 3. - С.97-103.
14. Almond G., Powell J.B., jr. Comparative politics: Boston, Little: Brown L. co., 1966. XV, 348 p.
15. Politics of the areas being developing /author Almond G.A., Coleman J.C. — Princeton (N.J.): Princeton univ. press, 1971. — XII, 593 p

Шахин Багиров

Политическая элита и политическая культура: в контексте проблемы управления и подчинения

Цель исследования - проанализировать проблему «элитарной культуры» и «массовой культуры» в контексте научно-концептуального подхода и выявить новые положения.

Методология исследования - сравнительный анализ, синтез, логическое обобщение.

Результаты исследования: подтверждается вывод о том, что элитарная и массовая культуры формируются как отдельные формы единой культуры.

Практическая значимость исследования: В статье «Политическая элита и политическая культура: в контексте проблемы управления и подчинения» основное внимание уделяется актуальным направлениям управления.

Оригинальность и научная новизна исследования: Становление элитологии, разные школы управления и особенности их развития, проблема элиты и субординации в современном управлении и его основные функции, политическая этика и антикризисное управление в кризисных ситуациях, стратегическое в Новое время Отдельно изучены реализация управления, процесс управления и технология его осуществления.

Shahin Bagirov

Political elite and political culture: in the context of the problem of governance and subordination

The purpose of the study: The aim of the research is to analyze the problem of "elite culture" and "mass culture" in the context of a scientific-conceptual approach and to identify new provisions.

Research methodology - comparative analysis, synthesis, logical generalization.

The results of the study: the conclusion that elite and mass cultures are formed as separate forms of a single culture is confirmed.

Practical significance of the research: This article on "Political elite and political culture: in the context of the problem of governance and subordination" focuses on relevant areas of governance.

Originality and scientific novelty of the research: The formation of elitology, different management schools and their development features, the problem of elite and subordination in modern governance and its main functions, political ethics and anti-crisis management in crisis situations, strategic in modern times The implementation of management, the management process and the technology of its implementation have been studied separately.